

Téma: Vztah horizontální vnitřní mobility osob a sociální exkluze v ČR

Cíl práce a výzkumné otázky

Přibližně od počátku 90. let minulého století je vztah sociální deprivace k dopravě jedním z frekventovaných témat teorie a výzkumu sociální exkluze. Spolu s tím, jak význam dopravy v dalších letech nadále roste, neustává ani zájem o toto téma. Disertační práce rozpracuje teorii, která tematizuje vzájemný vztah dopravy a sociální exkluze v ČR, na základě konkrétního výzkumu venkovských oblastí o význam dopravy v situaci sociálního vyloučení pro různé typy lidí a o souvislosti dopravy a jiných faktorů pro situaci sociálního vyloučení v ČR.

Hine a Grieco (7) v článku *Scatters and Clusters* rozlišují dva typy sociálního vyloučení. První, v literatuře i výzkumech hojněji frekventovaný typ, jsou „shluky“. V pracích věnovaných tématu sociální exkluze jim obvykle odpovídá výzkum deprivovaných sousedství. Druhý neméně důležitý typ, který odkazuje k méně zjevné situaci sociálního vyloučení jedinců v komunitě nebo lokalitě jinak často i blahobytné, jsou „rozptýlení“. Výzkumy na problematiku vztahu sociální exkluze v anglosaských zemích tak probíhají v zásadě dvěma směry, jako výzkumy rozptýlených, kteří jsou vyhledáni podle určité charakteristiky nebo jako výzkumy clusters (z více důvodů častěji), deprivovaných lokalit ve velkoměstech nebo na venkově. Antičtí skeptikové s oblibou dokazovali nemožnost pojmového poznání tak, že se svého odpůrce v disputaci nad hromádkou písku, ze které odebírali zrnko po zrnku, ptali: „je toto ještě hromada písku?“, popřípadě nad zrnkem písku, ke kterému postupně přidávali další: „je toto už hromada písku?“ Na jedné straně stojí deprivované sousedství, obec, blok gheto, na straně druhé jedinec, duševně chorý v suterénu činžovního domu, stará vdova na samotě v horách. Co je mezi tím? Česká republika má oproti situaci v jiných zemích výzkumu vztahu sociální exkluze a dopravy (tedy vztahu sociální exkluze a prostoru) na první pohled některá specifika: města nejsou velká jako Londýn, venkov není tak řídko osídlen jako v Kanadě nebo v Austrálii, ceny hromadné dopravy nejsou na úrovni Německa nebo Švýcarska. To je na první pohled problém: hromady písku nejspíše nejsou tak veliké a jednotlivá zrnka nejspíše nejsou až tak prostorově izolovaná. Na druhou stranu dává taková situace šanci detailně pochopit přechody mezi mezními typy, význam vzdálenosti a dopravy a jejich širší souvislosti pro situaci sociálního vyloučení. Za lokalitu výzkumu jsem zvolil venkov, horské oblasti při hranicích země. Tam, kde na mnoha místech ještě před půl stoletím nepochybně existovaly shluky sociálně vyloučených v podobě odlehlých obcí a osad, které s okolním světem spojoval často jen trakař (10), si položíme otázku po vztahu prostoru a sociální exkluze dnes.

„Co a jak ovlivňuje vztah osobní dopravy a sociálního vyloučení v místech, kde lze na základě prostorových a sociálních charakteristik sídla předpokládat shluky sociálně vyloučených nebo kde žijí rozptýlení sociálně vyloučení?“

„Jaký význam má osobní doprava a vyloučení z ní pro občany ČR, kteří se nacházejí v situaci, kterou lze označit jako sociální exkluzi?“

Metody výzkumu

Výzkumné otázky budou zodpovězeny kombinací kvantitativních a kvalitativních metod analýzy. Jádrem zůstává kvalitativní analýza hloubkových rozhovorů s využitím postupů zakotvené teorie (3,16). Kvantitativní část tvoří regionální analýza na základě běžně dostupných dat s použitím jejich zpracování v programu SPSS. Jako doplňkovou metodu použijeme analýzu časoprostoru aktivity osob na základě výzkumu cestovními deníčky (15,17).

Design výzkumu a analýzy jako stručná charakteristika dvou navazujících stadií včetně přehledu analyzovaných materiálů

První fáze

1) **hloubkové** (nebo i skupinové) **rozhovory** na téma života a dopravy v lokalitě budou provedeny se spektrem základních typů respondentů ve špatně dostupných lokalitách **podle kritérií:**

- mobility
  - hromadná doprava v místě
  - vlastnictví automobilu/ů
- produktivity
  - dojíždějící za prací/nezaměstnaní/důchodci,
- postavení v životním cyklu
  - bez dětí /s dětmi/ po odchodu dětí
- postavení v rodinných sítích
  - žena v úplné rodině/ pár/ osamělí
- postavení v sítích sociálního kapitálu
  - starousedlíci/ přistěhovalci/ přistěhovalci, kteří odešli zpět do města/ stigmatizovaní

Kombinace těchto kritérií tvoří poměrně značné množství typů, které nejspíše nebudou všechny vyčerpány, jsou ale vodítkem prvních rozhovorů a deduktivní šablonou pro kontrolu dalších rozhovorů, které vyplynou z analýzy kvalitativních dat. **Pro začátek první fáze jsou plánovány rozhovory:**

1. mladý plně motorizovaný pár dojíždějící za prací, (proběhly dva rozhovory, které po předběžné analýze poslechem ukazují na důležitost sociálního kapitálu a automobility)
2. stejný pár přistěhovalců, který odešel zpět do města,
3. žena v rodině s dětmi a maximálně jedním automobilem, kde alespoň jeden z rodiny vyjíždí za prací, do kříže s kritériem starousedlíci/přistěhovalci
4. bezdětný pár na samotě bez hromadné dopravy a bez automobilu,
5. osamělá (stigmatizovaná) žena na samotě nebo v odlehlé části obce.

Výstup analýzy rozhovorů: sítě významů vztažené v ideálním případě k jednoduché typologii (ověření ve třetí části výzkumu). Na jednu stranu půjde o to, kam až se podaří sítě významů rozprostrít pro srovnání s existujícími teoriemi (mobility, sociálního vyloučení, marginalizace, sociálních sítí, ...?) na stranu druhou půjde o detailní analýzu významů klíčových témat pro vztah dopravy a života respondentů (včetně jejich deprivace), tak jak vyplynou z rozhovorů s nimi. Podle Hine a Grieco (3) je situace sociální exkluze určena kombinací dostupnosti, mobility a sociálního kapitálu, předběžná analýza prvních rozhovorů toto schéma potvrzuje i pro naše podmínky a pro další vedení výzkumu znamená, že pokud z hlubkového rozhovoru tato témata sama nevyplnou je hlubkový rozhovor doplněn o strukturovanou část, která se na ně a další agendu transport social exclusion ptá, resp., že rozhovor je polostrukturovaný.

2. Regionální analýza

1. Zdroje dat:
  - i. údaje, které zveřejňuje ČSÚ – cenzus, mikrocenzusy, časové řady, vybavenost obcí
  - ii. jízdní řady IDOS
  - iii. turistická mapa
  - iv. údaje ÚP o nezaměstnanosti a největších zaměstnavatelích v okrese v roce 2004, pokud se podaří získat

Z těchto zdrojů dat bude provedena **regionální analýza sídel, předběžně podle kritérií:**

2. Poloha/dostupnost (předběžně):
  - i. vede přes obec cesta do většího sídla?
  - ii. vede cesta dále?
  - iii. je obec obklopená hranicemi kraje nebo republiky a z kolika stran
  - iv. počet směrů do kterých se z obce jede k většímu sídlu v rámci okresu do určité vzdálenosti, vzdálenost km,
  - v. počet linek a časová vzdálenost hromadnou dopravou od nejbližších služeb a od okresního města

- vi. má obec odlehlé osady nebo části a jsou osídleny?
- vii. roztroušená, extrémně dlouhá obec
- viii. převýšení vzhledem ke komunikaci regionálního významu a vzhledem k železnici
- ix. nadmořská výška
- x. vybavenost obce

3. Sociální charakteristiky:

- i. nezaměstnanost, dlouhodobá nezaměstnanost (v obci nebo alespoň v mikroregionu)
- ii. počet obyvatel vyjíždějících za prací
- iii. pracující v místě
- iv. děti školou povinné
- v. věkové skupiny

Druhá fáze

Ověření a doplnění výsledků analýzy první fáze. Předběžně: výběr obcí na základě zjištění regionální analýzy a výsledků hloubkových rozhovorů, následně informativní rozhovory se zastupiteli obce a potom hloubkové nebo/i (podle povahy problému a teorie) skupinové rozhovory s vytipovanými lidmi.

Časový harmonogram výzkumu

Fáze 1.	Analyzované rozhovory		Leden až červenec 2005		
	Regionální analýza	Únor až duben 2005			
Fáze 2.	Vytipování lokalit a rozhovory se zastupiteli			Srpen až říjen 2005	
	Analyzované rozhovory				Listopad až únor 206

Plán rozpracování teorie včetně druhu výstupu a data jeho dokončení

- Agenda výzkumů transport related social exclusion (4, 7, 8, 9, 12, 13, 15)
Přehledová stať, únor 2005
- Sociální kapitál, sociální sítě a sociální vyloučení ve vztahu k sociální exkluzi (1, 5, 11, 14)
Esej, květen 2005
- Sociologie dopravy (4, 8, 9, 13, 15, 17)
Kurz, září 2005
- Teorie tekuté modernity, komplexních systémů a sociologie mobility (automobilismus) (2, 6, 18)

Přehledová stať + esej na dílčí téma, listopad 2005

- Sociologie časoprostoru (6, 18, 19)

Kurz, únor 2006

Praktický význam práce:

Pozitivní kritika a rozšíření teorie „sociální exkluze“, která propojí dopravní situaci určitých lidí v určitém typu osídlení na území ČR nejen s agendou transport social exclusion, jak je známa ve světě, ale rozšíří na základě zkušeností těchto lidí agendu transport social exclusion o další poznatky a poskytne komplexnější model vztahu dopravy, osídlení a jiných sfér života pro situaci sociálního vyloučení.

Součástí výzkumu bude řešení otázky, zdali od stolu a počítače snadno proveditelná regionální analýza doplněná o poznatky rozpracované teorie (popřípadě v kombinaci s rozhovory se zastupiteli obcí) může vést k identifikaci lidí, kterých se na české vesnici dotýká problém transport related social exclusion. Výstupem výzkumu tedy bude teorie jako nástroj, který nám od stolu, počítače a telefonu umožní říci: pokud jsou v této vesnici v těchto místech lidé s těmito charakteristikami, je vysoce pravděpodobné, že trpí následujícími problémy sociálního vyloučení ve vztahu k dopravě.

Seznam literatury

1. Bourdieu P. a další knihy k tématu sociálního kapitálu a sociálních sítí z knihovny FSS
2. Byrne, D. 1998. *Complexity Theory and The Social Sciences: An Introduction*. London, New York: Routledge. ISBN 0-415-16296-3.
3. Creswell, J. W. 1998. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage. ISBN 0-7619-0144-2.
4. DETR. 2000. Social Exclusion and the Provision of Public Transport – Main report. Retrieved from Department for Transport web pages.
5. Elias, N., Scotson, J. L., 1994. *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems*. London: Sage Publications.
6. Giddens, Bauman, Mafesolli, Castells, Melucci, Lefevre, Beck, ...
7. Hine, J., Grieco, M., 2002. Scatters and Clusters in Time and Space: Implications for Delivering Integrated and Inclusive Transport. *Transport Policy* 10/4, pp. 299-306. Sciencedirect database. doi:10.1016/S0967-070X(03)00055-6.
8. Hunecke, M. a Sibum, D. 1997. *Socioeconomic aspects of individual mobility*. Brussels: Institute for Prospective Technological Studies Seville. Report EU 17712EN.
9. Lucas, K., Grosvenor, T., Simpson, R. 2001. *Transport, the Environment and Social Exclusion*. York – UK: Joseph Rowntree Foundation, ISBN184263027X.
10. Macková, M., Vogel, J. 2004. *Výprachtice 1304-2004*. Lanškroun: Obecní úřad Výprachtice. 167 s. ISBN 80-239-3426-0.
11. Rheinheimer, M. 2003. *Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450-1850*. Praha: Vyšehrad. 187 s.
12. Richardson, L., Le Grand, J. 2002. *Outsider and Insider Expertise: The Response of Residents of Deprived Neighbourhoods to an Academic Definition of Social Exclusion*. Centre for analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
13. Root, A. (ed.) 2003. *Delivering Sustainable Transport: A Social Science Perspective*. Amsterdam, Boston, London: Pergamon. ISBN 0-08-044022-3.
14. Říčan, P. 1999: “Z vesnice na venkov: O cestách tam a zase zpátky.” *Biograf* (20): 123 odst. Dostupné na adrese <http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=v2002>

Úkol do Metodologického semináře SOC913: draft projektu disertační práce na téma „Vztah dopravy osob a sociální exkluze v ČR“. Vypracoval Kamil Mareš dne 30. ledna 2005.

15. Stefan Schönfelder and Kay W. Axhausen, Activity spaces: measures of social exclusion?, *Transport Policy*, Volume 10, Issue 4, October 2003, Pages 273-286.
16. Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Nakladatelství Albert. ISBN 80-85834-60-X.
17. Tolley, R., Turton, B. (1995). *Transport Systems, Policy and Planning: a geographical approach*. Singapore: Logman Scientific & Technical, ISBN0-582-00562-0. [MZK]
18. Urry, J. 2000. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for Twenty-First Century*. London: Routledge.
19. Zerubavel, Eviatar. 1997. [1981]. *Hidden Rhythms: Schedules and Callendars in Social Life*. Berkeley: University of California Press. ISBN 0-520-05609-4.